

Світлана Таратута,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації,
світової літератури та перекладу,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
<https://orcid.org/0000-0002-9236-1123>
м. Вінниця, Україна

Тетяна Мельник,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжкультурної комунікації,
світової літератури та перекладу,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
<https://orcid.org/0000-0002-2258-7389>
м. Вінниця, Україна

Булінг як соціальне явище та його відображення у новітній англійській літературі

Bullying as a social phenomenon and its depiction in the modern English literature

Анотація. Стаття присвячена булінгу як складному соціально обумовленому психологічному явищу та відображенню зазначеної проблеми в новітній англійській літературі. Мета даної роботи – дослідити відображення в новітній англійській літературі проблеми булінгу. Для досягнення мети використано компаративний, культурологічний, психоаналітичний та частково нарративний методи дослідження. Проаналізовано стан вивчення проблеми булінгу в сучасній психології та соціології, риси її складові зазначеного явища, його причини. Досліджено ступінь актуальності проблеми булінгу в сучасній Великій Британії, її правовий та законодавчий аспекти. Наведено статистику актуальності зазначеної проблеми в країні. Проаналізовано характер відображення проблеми булінгу в класичній англійській літературі. Зроблено висновок, що образ беззахисної жертви цькування і принижень з'явився в англійській літературі задовго до появи терміну «булінг» і був безпосередньо пов'язаний з жанром роману виховання. Відображення зазначеної проблеми наявне в творчості Ч. Дікенса, Е. Бронте тощо. Проаналізовано умовно-метафоричний підхід до проблеми в романі В.Голдінга «Володар мух», який став пародією на твір Р. Баллантайна «Кораловий острів». Розглянуто відображення проблеми булінгу в новітній англійській літературі на матеріалі ро-

манів Н. Хорнбі «Мій хлопчик» та Д. Мітчелла «Під знаком чорного лебедя». Проаналізовано образи головних героїв творів – підлітків, що стають жертвами булінгу, їхній психологічний стан, реакцію на ситуацію приниження та цькування. Акцентовано авторську концепцію виходу жертви зі складної психологічної ситуації в кожному з аналізованих романів. Простежено, що безкарність кривдників здебільшого базується на покірності жертви, та, в свою чергу, спричинена хибним уявленням підлітків про честь та зраду. Досліджено позиції авторів аналізованих творів щодо зламу стереотипів підліткової психології з метою звільнення від влади кривдників.

Ключові слова: булінг, жертви булінгу, психологічна травма, підліток, посттравматичне зростання, новітня англійська література, роман виховання, сучасний британський роман, помилки виховання.

Summary. *The paper regards bullying as a complex socially conditioned psychological phenomenon and examines how this problem is reflected in contemporary English literature. The article aims to explore the issue of bullying as it is presented in contemporary English literature. The research methodology is based on the combination of comparative, cultural, psychoanalytic, and partially narrative methods. The research highlights the state of study of the problem of bullying in contemporary psychology and sociology, defines the features and components of this phenomenon, and its causes. It reveals the degree of relevance of the problem of bullying in the modern UK, its legal and legislative aspects and refers to statistics on the relevance of this problem in the country. The problem of bullying and the nature of its reflection in classical English literature, analyzed in the paper, prompt the conclusion that an image of a defenseless victim of harassment and humiliation appeared in English literature long before the term 'bullying' and was directly related to the genre of the novel of education. This problem is central in the works of Ch. Dickens, E. Bronte, etc. W. Golding introduces this theme in his novel "Lord of the Flies", a parody of R. Ballantyne's "Coral Island", taking a metaphorical approach. The paper analyzes how the problem of bullying is revealed in contemporary English literature on the basis of N. Hornby's novels "My Boy" and D. Mitchell's "Under the Sign of the Black Swan". The authors examine the images of the main characters of the novels – teenagers who become victims of bullying, their psychological state, reaction to the situation of humiliation and harassment. Thus, D. Mitchell depicts systemic bullying in his autobiographical novel showing the school dominated by a rigid hierarchy of teenagers that dictates the norms of behavior, nature of relationships and subordination. This hierarchy leads to the fact that the highest positions in this system are occupied by physically strong but intellectually limited students. They are aggressive and are used to resolving conflicts by force. The paper examines the writers' concepts of the way out of the victim's difficult psychological situation in each novel. The impunity of offenders is seen as mostly based on the victim's submission, which, in turn, is caused by adolescents' misconceptions of honor and betrayal. The novelists speculate on how to break the stereotypes of adolescent psychology and get free from the power of the offenders. Their ideas are analyzed in the paper.*

Key words: bullying, victims of bullying, psychological trauma, adolescent, post-traumatic growth, contemporary English literature, novel of education, contemporary British novel, mistakes of education.

Вступ. Проблема існування в суспільстві людини, не схожої на інших, може вважатися ключовою в літературі ХХ–ХХІ століть. Не знаходить собі місця серед середньостатистичних білявих і блакитнооких Тоніо Крегер з однойменної новели Т. Манна. Потерпає від переслідувань і шукає однодумців Гай Монтег в романі Р. Бредбері «451° за Фаренгейтом». Захищає своє «я» і право на існування від бездумної тваринної маси Беранже – герой абсурдистської п'єси Е. Йонеско «Носороги». Гине від жорстокості й ненависті найріднішого оточення Грегор Замза з «Перевтілення» Ф. Кафки. Проблема існування в суспільстві людини, не схожої на інших, конкретизується в зображенні відчуження суспільством цієї людини, її тотальній самотності. Але суспільству цього замало. Воно вороже й агресивне. Яблуко, яке батько Грегора Замзи жбурляє в сина-чудовисько, коли величезна комаха виповзає зі своєї кімнати, рухаючись на звуки фортепіанної музики, що лунає у вітальні, і яке до самої смерті Грегора гниє в його панцирі, стає символом цієї агресії й фізичної жорстокості. Новітня зарубіжна література пропонує своїм читачам аналіз ще одного соціального явища, яке віддзеркалює проблему існування в суспільстві людини, не схожої на інших, та акцентує один із аспектів її функціонування. Мова йде про булінг.

Методологія та методи дослідження. В процесі дослідження використано компаративний, культурологічний, психоаналітичний та частково нарративний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Образ беззахисної жертви цькування та принижень, яка не може пручатися цим проявам насильства з боку людей, що систематично проявляють до неї агресію, з'явився в англійській літературі задовго до появи терміну «булінг» і був безпосередньо пов'язаний із жанром роману виховання.

Промислова революція в Англії призвела до потреби дешевої робочої сили, брак якої спричинив використання на підприємствах дитячої праці. Байдужість дорослих, як батьків, так і роботодавців, до так званих «фабричних дітей» сприяла процвітанню цькування сильнішими і жорстокішими слабких. Ще гіршим було становище дітей, що мешкали у «робітних будинках», де умови утримання були близькі до тюремних. Відображення зазначеної проблеми знаходимо, зокрема, в творах Ч. Дікенса.

Так, у романі «Олівер Твіст» письменник звертається до ситуації, яка сьогодні може бути визначена як булінг. Головний герой твору, дитинство якого пройшло в робітному будинку, будучи відданий на підсобні роботи до лавки, стає жертвою знущань старшого за віком Ноя Клейпола. Автор не тільки акцентує увагу на душевних терзаннях жертви, але й звертається до генези зазначених агресивних дій.

Ной виріс у притулку, сам часто зазнавав цькувань та принижень з боку вуличних хлопців: *«Хлопці з сусідніх крамниць віддавна дражнили Ноя на вулиці образливими прізвиськами «ишура», «жебрак» тощо, і він мовчки терпів усі ці образи»* [2]. Замість співчуття до дитини подібної до його долі він розглядає ситуацію як можливість позбутися власних комплексів та задовольнити жагу помсти: *«Але тепер, коли доля кинула йому під ноги безрідного сироту, на якого найпослідущий нікчема міг зневажливо тикати пальцем, він з лихвою зганяв на ньому свою злість <...> Ной Клейпол, голодний і злий, зметикував, що за цей короткий проміжок часу він зможе волью позбиткуватися над юним Олівером Твістом»* [2].

У романі Е. Бронте «Буремний перевал» фактичному булінгу з боку Гіндлі Ерншо піддається врятований його батьком і взятий на виховання до родини Гіткліф. Ревнощі до батька, який ставився до знайди краще, ніж до рідного сина, спричиняють ненависть Гіндлі до Гіткліфа і знущання з названого брата: *«Гіндлі Ерншо не любив його з першого погляду, та й я, сказати правду, також. Ми безсоромно цькували хлопця — мені бракувало розуму, щоб відчутти власну несправедливість, а хазайка й слівця за нього ніколи не замовила, хоч і бачила, як його кривдять»* [1]. Треба зазначити, що ці дії певним чином впливають на породження жорстокості в самого Гіткліфа, який у подальшому своєму житті буде із дивовижно жорстокістю знущатися фактично з усіх оточуючих його людей, як дорослих, так і дітей. Ланцюг безкарної жорстокості, про який говорить письменниця, пізніше буде визначено однією з психологічних засад булінгу.

Поряд із творами, що критикували суспільний устрій тогочасної Британії і систему виховання як його складову, у другій половині XIX ст. з'являються і такі, як роман Р. Баллантайна «Кораловий острів», де англійські хлопчики, що потрапляють на безлюдний острів, зображуються як представники високорозвиненої держави, носії прогресу та активного гуманізму.

Вже у середині XX ст. цей роман стане об'єктом пародіювання: у 1954 р. англійський письменник Вільям Голдінг напише твір «Володар мух», де англійські хлопчики, завтрашні джентльмени, потрапивши на безлюдний острів, не просто поступово дичавіють, а починають знищувати один одного. Щоправда, роман не реалістичний, а носить умовно-метафоричний характер: його жанр визначають як роман-притча, що має яскраво виражені риси антиутопії. У творі буде відображено негативний досвід державотворення, коли суспільство, замислене і збудоване як демократичне, поступово деградує і перетворюється на автократію. Незважаючи на це, можна говорити про досить яскраве змалювання цькувань та знущань, які відчують деякі герої твору.

Однією з жертв фактично одразу стає гладкий хлопчик в окулярах на прізвисько Роха. Знаменно, що вперше він відчуває цькування на самому початку твору від Ральфа, який у ході сюжету буде його приятелем та прибічником: на прохання не називати його образливим прізвиськом, Ральф, нехтуючи цим, лише закріплює за хлопчиком це принизливе ім'я, використовуючи його перед усіма присутніми. Саме Роха, що уособлює в романі розум та логіку, піддається найбільшим цькуванням. На ньому ламаються домовленості про право голосу, яким володіють всі діти на острові: коли Роха, тримаючи мушлю-ріг, символ уваги до того, хто говорить, намагається донести до новоспечених острів'ян доволі розумні думки, діти не слухають його, а один з лідерів, Джек, замість того щоб навести порядок, грубіянить Росі. Поступово він починає піддаватися не тільки психологічним, але й фізичним тортурам: в нього забирають окуляри, без яких він не може повноцінно існувати, а потім і взагалі вбивають.

Жертвою здичавилої більшості стає Саймон, вразливий хлопчик, через якого автор намагається відкрити дітям перспективи їхнього існування на острові. Змушені підкоритися агресивній силі, щоб не стати жертвами знущань, близнюки Ерік і Сем. Дивом рятується від знищення цивілізовано обраний вагажок новоствореного суспільства Ральф, на якого в кінці твору починається справжнє полювання: тільки висадка на острів екіпажу морського судна не дає хлопцю загинути. Отже, в окремих творах англійської літератури все ж зачіпається проблема булінгу, хоча і не визначається таким чином.

Лише на початку XXI ст. з настанням «епохи нової щирості», коли «все більша кількість людей відчуває необхідність у розумінні психологічних процесів, що відбуваються в їхньому житті, намагається бути почутим та зрозумілим» [12, с. 73] і зароджується загальносвітова тенденція, яка передбачала відкрите обговорення власних психологічних проблем, з'являється ціла низка творів, присвячених безпосередньо шкільному булінгу, психологічній травмі та розкриттю образу жертви.

Булінг (від англійського "bully", хуліган) – складний поширений соціальний феномен, який визначається як систематична, агресивна, цілеспрямована поведінка кривдника стосовно жертви. Булінг завжди містить навмисний негативний умисел за умови нерівності влади та сил учасників.

Будучи достатньо поширеною проблемою, що існувала впродовж декількох століть, булінг активно почав обговорюватися лише в кінці XX – на початку XXI ст. Глибоке дослідження булінгу як явища соціально-психологічного міститься у працях шведського шкільного лікаря П.-П. Хайнеманна. П.-П. Хайнеманн жив у XIX столітті, коли сам термін «булінг» ще не використовувався. Однак лікар був дуже

зацікавлений у проблемах жорстокості та насильства серед дітей і зробив значний внесок у розвиток концепції гуманної педагогіки та дисципліни в школах. У своїй праці "Handbok i praktisk hygien för skolan" (Посібник з практичної гігієни для шкіл) він рекомендував шкільним вчителям та директорам стежити за поведінкою дітей та запобігати будь-якому виду насильства та жорстокості. Він також наголошував на важливості розвитку дисципліни та виховання дітей у дусі поваги та терпимості один до одного.

У 1905 р. К. Дьюкс публікує статтю на тему шкільного цькування. Але перші системні наукові розвідки із зазначеного питання знаходимо у працях скандинавських дослідників: норвезького психолога Д. Ольвеуса, який у 1978 р. ввів термін «булінг» до наукового обігу, норвезького соціолога Е. Роланда, що досліджував насильство в шкільному середовищі в навчальних закладах Швеції, Норвегії та Данії, естонсько-шведського когнітивного психолога А. Пікаса, фінського психолога К. Салміваллі, – які зробили чи не найбільший внесок у вивчення цієї проблеми.

Особливо вагомому вважаються наукові розвідки Д. Ольвеуса, завдяки яким дослідження зазначеного явища стало окремим напрямом світової психологічної науки. У 1983 р. Д. Ольвеус розробив першу в світі спеціальну програму запобігання булінгу в школах, яка включала різні заходи, зокрема тренінги для вчителів, батьків та учнів.

Пізніше проблемою булінгу зацікавилися британські дослідники, а на початку 1990-х років підвищена увага до агресивного переслідування починає приділятися в США. Американські вчені Д. Лейн та Е. Міллер досліджували булінг як тривалий процес свідомо жорстокого ставлення, фізичного та/чи психічного, з боку однієї дитини (або групи дітей) до іншої дитини (інших дітей).

На сьогоднішній день науковці вирізняють такі різновиди булінгу, як фізичний булінг (агресивні форми фізичного впливу та залякування), вербальна агресія (різноманітні словесні приниження), поведінковий булінг (дії, спрямовані на відчуження, ізоляцію індивіда, вимагання, шантаж тощо), кібербулінг (цілеспрямоване приниження, цькування людини в соціальних мережах).

Наукові розвідки щодо проблеми булінгу спрямовані на виявлення причин даного феномену, а також причин його поширення у сучасних дитячих та підліткових колективах, змалювання психологічних портретів жертви та кривдника, механізмів комунікації у системі їхніх аномальних стосунків, визначення засобів недопущення, а в разі виникнення припинення зазначеного явища.

Теорія булінгу надзвичайно потужна та багатогранна. Безумовними, з нашої точки зору, є такі факти:

– булінг розпочинається з неприязні до іншого, з неготовності прийняти відмінність потенційної жертви від середовища, в якому вона існує, расову, релігійну, національну, зовнішню, поведінкову, наявність особливостей або вад у розвитку тощо;

– найбільша кількість випадків булінгу припадає на підлітковий вік, коли на тлі статевого дозрівання починається становлення нового рівня самосвідомості, змінюється тип діяльності, найбільш важливими стають стосунки з однолітками, їхня думка, що нерідко призводить до конфліктів, які вирішуються за допомогою агресії та вимог, домінуючих форм насильства, психологічного та фізичного;

– основою булінгу є жорстокість, агресивність, а головне, безкарність кривдників та мовчання жертви, яка тримає ситуацію в таємниці, вважаючи неможливим розповісти будь-кому про ганебність свого становища;

– булінг у будь-якому своєму прояві стає глибокою психологічною травмою для жертви, важко долається, має досить глибокий вплив на формування особистості дитини й може спричинити психологічні проблеми індивіда у дорослому віці.

Булінг – явище інтернаціональне, яке зустрічається в усіх країнах. Щоправда, можемо припустити, що чим більш розвиненою є держава, чим більш високий у ній рівень демократії та свободи, тим більш вільно обговорюються і зазначена проблема, і шляхи її подолання.

За результатами опитувань британської добродійної організації, яку було створено в пам'ять про принцесу Діану, можна зробити висновок, що проблема булінгу в англійських школах досить актуальна: близько 63% старшокласників піддавалися цькуванню та приниженню, один з п'яти дітей, що ставали жертвами булінгу, замислювався про те, щоб покінчити життя самогубством. Подібна ситуація має місце, незважаючи на те, що у Британії боротьба з булінгом відбувається на державному, законодавчому рівні. Згідно із законом, що був прийнятий у 2006 р. (Education and Inspections Act), усі державні заклади освіти повинні мати статут, який регламентує запобігання булінгу серед учнів. Велика відповідальність покладається на керівництво школи та вчителів, які згідно з прийнятим у 2010 р. законом про боротьбу з дискримінацією (Equality Act) повинні запобігати загрозам та знущанням. Захист честі й гідності дитини в Британії регламентує ціла низка законодавчих актів, порушення яких може потягти за собою різноманітні покарання: від дисциплінарних до кримінальних.

Тим не менш проблема існує і викоріненню піддається надзвичайно важко, адже головний компонент у ній – людський фактор, який є результатом життєдіяльності будь-якого колективу.

Актуальність і складність зазначеної проблеми підкреслюються відображенням її у сучасній британській літературі. Так, у 1998 р. з'являється роман Н. Хорнбі «Мій хлопчик» («About a boy»), а в 2006 – роман Д. Мітчелла «Під знаком чорного лебедя» («Black Swan Green»), які, попри, безумовно, різні й оригінальні сюжети, мають дещо схожу проблематику.

Герої Н. Хорнбі і Д. Мітчелла співвідносні й за віком (Маркусу – 12, Джейсону – 13), і за типом особистості (обидва спокійні, врівноважені, інтелігентні, тонкі, розумні, розсудливі, схильні до рефлексії, творчі, наділені тонкою душевною організацією, гостро реагують на прояви несправедливості тощо).

Обидва автори роблять своїх героїв жертвами булінгу, вдаються до глибокого аналізу зазначеного соціально-психологічного феномену, намагаються визначити його причини в кожній конкретній ситуації, дають своєму читачеві змогу спостерігати за силою і слабкістю особистості, що формується за умов, які травмують.

Автобіографічний роман Д. Мітчелла «Під знаком чорного лебедя» оповідає про 13-річного Джейсона Тейлора, який потерпає від жорстокої шкільної хлопчачої ієрархії, що повністю визначає його життя, поведінку, закріпивши за ним статус лузера й невдахи. Система диктує Джейсону та іншим хлопчикам, якого кольору одяг вони мають право носити, як вони повинні звертатися до інших і як оточення має називати їх, у які ігри грати, які слова й вислови використовувати, з якими дівчатами зустрічатися і багато іншого. Для того, щоб підвищити свій статус, треба бути наглим, нахабним, жорстоким, цинічним, постійно демонструвати свою силу, щоб мати можливість зіштовхнути вниз слабшого й зайняти його місце. В силу цього найвищі позиції в шкільній ієрархії посідають фізично сильні, але абсолютно примітивні, не поважаючи інтелект і особистісну неординарність хлопці, через свою обмеженість і агресивність спрямовані тільки на силовий спосіб вирішення будь-якого конфлікту.

Їхні ігри жорстокі та безжальні, їхні погляди на світ сповнені ненависті (особливо простежуються гомофобні настрої). «Процвітають хамство, груба фізична сила, пряма агресія, вміння образити, принизити. <...> Деякі жертви перетворюються на ізгоїв, з якими просто соромно спілкуватися, тому що вони знаходяться на нижніх рівнях існуючої ієрархії. Будь-який прояв людяності сприймається тут як негідна слабкість, інтелектуальний розвиток не захоплюється. Булінг, що процвітає (образливі прізвиська, словесне та фізичне приниження тощо), жертвою якого в процесі роману стає в тому числі і Джейсон, абсолютно не помічається вчителями» (переклад наш) [12, с. 75].

Власне принизливе становище підштовхує Джейсона до висновку, що авторитет серед однолітків можна заробити лише в абсолютно негідний спосіб, наприклад, «знущаючись з літньої людини (нехай і аморальної і мерзеної), проявляючи при цьому сміливість та винахідливість, але це не відповідає моральним принципам оповідача, тому й раптовий авторитет серед однолітків, завойований в такий спосіб, його дивус. Так само є неприйнятною для Джейсона брехня в підтримку цинічного кузена, який знущається з свого молодшого брата, доводячи його до істерики. Мовчазна підтримка негідника для героя твору, з одного боку, бажання бути прийнятим у коло дорослих і всемогутніх, з іншого – угода з власною совістю, дуже важка для хлопця. Але для того, щоб просто відмовитися від явної підлості, що від тебе вимагають, видаючи її за дорослість, потрібна неабияка сила характеру, якої поступово набуває герой» [3, с. 149].

Статус аутсайдера має великий вплив не тільки на самооцінку героя, але й на його психічний та психологічний стан. Джейсон розвинений, начитаний, мислячий, він пише вірші і навіть друкує їх у місцевому виданні, але робить це під псевдонімом і ретельно обереігає свою тасмницю від шкільного оточення. На нервовому ґрунті у хлопця прогресує заїкання, яке він також приховує від жорстоких однокласників, розуміючи, що це зробить його і без того важке становище жертви булінгу взагалі нестерпним.

Якщо Джейсон Тейлор давно потерпає від несправедливостей і знущань в школі, де навчається з самого початку, Маркус, герой роману Н. Хорнбі «Мій хлопчик», – у своїй школі новачок, до чого призводить розлучення батьків і переїзд хлопчика з мамою до іншого міста. Нові однокласники не сприймають новенького, який дивно і несучасно одягається, підстрижений не так, як інші хлопці, а ще й до того може раптово заспівати на уроці, не контролюючи свій внутрішній голос. Глузування та приниження однокласників переростають у цькування Маркуса хлопцями з інших класів. Вони переслідують його, дражнючи принизливими прізвиськами, кидають в магазині в його кишені дрібний товар, щоб виставити злодієм, женуться за ним по вулицях, жбурляючи в нього жмені льодяників, крадуть нові кросівки, через що хлопець змушений в дощ повертатися додому без взуття. Маркус – не єдиний ізгой у класі. Ще два хлопчики (один рудий, другий маленький для свого віку, обидва в окулярах) також постійно піддаються приниженням. Усі жертви мовчки зносять глузування і знущання не в силах протистояти насиллю.

На відміну від кривдників головного героя в романі Н. Хорнбі Д. Мітчелл персоніфікує ініціаторів булінгу в школі Джейсона, в силу чого дає можливість визначити природу виникнення цього явища.

Наприклад, змальовуючи образ Роса Віллокса, жорстокого і агресивного, автор розповідає, що хлопець зростає в родині, де процвітає домашнє насильство, і копіює поведінку свого батька, який знущається зі своєї дружини: жінка тікає з дому через страшне побиття за те, що вона втратила смужку з 5 поштових марок. Віллокс панічно боїться свого батька і намагається свій страх реалізувати за рахунок залякування, приниження, цькування інших хлопців.

В обох творах герої піддаються булінгу в школі, отже, вчителі та керівництво школи – це саме ті люди, які й з позицій моралі, й на законодавчому рівні мали б забезпечити особистий простір кожному учневі, припиняючи будь-які зазіхання на пониження його гідності. Але в обох творах бачимо повну байдужість педагогів, а подекуди і вислови, що, навпаки, провокують жорстокість учнівського оточення стосовно потенційної жертви. Таким виступає в романі Д. Мітчелла містер Карвер, який, помічаючи, що в класі виникає жертва, приєднувався до кривдників, міг дозволити злі, цинічні жарти на адресу учнів, принижуючи їхню гідність і викликаючи сміх інших, які раділи, що жарти спрямовані не на них.

Класний керівник Джейсона не володіє ситуацією в класі, не бачить проблем у міжособистісних стосунках своїх учнів. Не розуміючи, як боляче Джейсон реагує на власне заїкання, вчитель не вважає за потрібне звільнити хлопчика від читання вголос у класі, мотивуючи це тим, що людина має вчитися долати життєві труднощі.

Подібні ситуації спостерігаємо і в творі Н. Хорнбі. На уроці англійської, аналізуючи уривок з роману К. Кізі «Над зозулиним гніздом», вчителька ставить класу питання, як відрізнити здорову людину від людини з психічними відхиленнями, і, почувши репліки, які прямо принижували Маркуса, не тільки не припиняє глузувань з хлопчика, але й називає його ім'я, тим самим закріпивши той факт, що репліка стосувалася безпосередньо його. При цьому викладач чітко розуміє, що робить: *«Сміх. Все було ще гірше, ніж він побоювався. Всі озирнулися і дивилися на нього. Він глянув на міс Магауїр: вона натужно посміхалася, намагаючись не зустрічатися з ним очима»* (переклад наш) [6].

Вчительку в класі не люблять і не слухаються. Фактично за рахунок Маркуса, підігруючи його кривдникам, вона намагається налагодити елементарний контакт із класом.

В обох романах представлені керівники навчальних закладів та їхня реакція на випадки булінгу. У романі Д. Мітчелла директор школи взагалі не знає справжньої сутності своїх учнів, а найголовнішого і найжорстокішого кривдника вважає «золотим хлопчиком» і ставиться до нього вельми позитивно. Щоправда, коли ситуація

набуває розголосу і з'ясовується, що булінг у його школі – не просто проблема, а масове явище, директор приймає рішення про виключення головного винуватця зі школи. Якщо директор школи, де навчався Джейсон, не знає про випадки цькування, то директор маркусової школи змальовується дещо інакше. 12-річний хлопчик приходить до неї зі своєю досить серйозною проблемою, але директорка не хоче визнати, що в її школі щось не так із виховним процесом, адже це вимагатиме втручання, вирішення, важких рішень. Замість визнання ситуації, яка потребує корекції, вона радить хлопчикові триматися подалі від своїх кривдників і не провокувати ситуацію. Отже, безкарність і далі буде процвітати, а з нею і протиправні дії одних дітей по відношенню до інших.

Таким чином, в обох романах підкреслюється емоційний та правовий вакуум, в якому знаходяться жертви булінгу в школі, непрофесійність і байдужість тих, хто за своїм фахом і посадою мав би покласти край стражданням жертв, що піддавалися тривалому цькуванню та приниженню.

Але у кожного з героїв творів є батьки, для яких доля їхньої дитини має бути найважливішим у житті. Тим не менш і вони не втручаються в ситуацію.

Сім'я Джейсона в романі «Під знаком чорного лебедя» переживає важкі часи. «Зовнішньо благополучна сім'я не є для 13-річного підлітка фортецею, за стінами якої він почувається захищено. У будинку панує знервованість. Вона проявляється у напруженості між батьками, яку хлопчик серйозно переживає. Занурений у свою кар'єру і, як згодом з'ясовується, роман на боці, батько зневажливо розмовляє з матір'ю, вказуючи їй на її місце. Принижена у своїй ролі домогосподарки мати, яка підозрює невірність чоловіка, намагається відстоювати свої права у щоденних суперечках з ним» (переклад наш) [12, с. 73].

Отже, занурені у власні проблеми батьки абсолютно не бачать проблем дитини. Мама Джейсона переживає через його заїкання, але не розуміє, наскільки напружена обстановка вдома підсилює цю ваду. Між батьками і хлопчиком немає довіри, адже він старанно приховує від них свої шкільні неприємності й страждання. Очікуючи день, коли він змушений буде в класі читати вголос і всі почують його заїкання, Джейсон відкриває свою знервованість не батькам, а логопеду, сторонній людині, яка краще розуміє його стан і його страхи. Недарма, коли ситуація з булінгом буде розкрита, батько попросить вибачення у сина за те, що той не звернувся по допомогу до нього, адже відчуватиме в цьому саме свою провину.

У романі «Мій хлопчик» стосунки Маркуса з мамою теплі, щирі й відверті: *«Зазвичай, якщо його щось бентежило, завжди знаходився*

вихід, який, як правило, полягав у тому, що він ділився з мамою тим, що його хвилювало» (переклад наш) [6].

Вони розмовляють, обговорюють проблеми. Мама, безумовно, впливає на формування особистості сина, прищеплюючи йому власні уподобання, смаки, принципи, пріоритети. Але після краху чергової спроби Фіони налагодити особисте життя вона впадає у важку депресію. Автор надзвичайно яскраво змальовує помилки Фіони у стосунках з власним сином. Причому розпочинає з того, що Маркус не був бажаною дитиною і батьківська відповідальність, яка лягла на жінку з його народженням, дедалі частіше сприймається нею як тягар. Вона не відчуває всієї повноти відповідальності, коли вчиняє спробу самогубства, яка не тільки надзвичайно ранить її сина, але й робить його невпевненим у своєму завтрашньому дні, додає до його проблем необхідність піклуватися про матір, стежити за змінами її настрою, намагатися передбачити повтор суїциду та запобігти йому, поселяє в дитині відчуття непотрібності, незатишності існування, страх у будь-який момент залишитися самому. Замість того, щоб мати поряд дорослу людину, на яку можна покластися, яка буде про нього дбати, піклуватися, допомагати вирішувати його складні проблеми, Маркус сам перетворюється на дорослого, який має самостійно приймати рішення. Але зарадити насиллю, жертвою якого він стає, хлопчик самотужки не може.

Почасти саме виховання Фіони сприяє тому, що Маркус стає жертвою булінгу, адже саме в результаті цього виховання він стає не схожим на інших (що абсолютно не знімає провини з кривдників). Розвиваючи сина, мати не стільки прищеплює, скільки нав'язує йому свої погляди і смаки. Піклуючись про Маркуса, вона повністю відгороджує його від сучасного життя (музики, телебачення, комп'ютерних ігор – все це вона вважає низькопробним, як і моду, на яку не звертає жодної уваги). Не орієнтуючись у сучасних віяннях, хлопчик стає об'єктом несприйняття та постійного глузування. Виховуючи сина у презирстві до зовнішнього, Фіона не розвиває в нього естетичний смак. Маркус, як і його мати, фактично не звертає увагу на те, у що він одягнений, як підстрижений. Коли вони з Фіоною йдуть на зустріч з Уїллом, хлопчик щасливий, що мати гарно вбрана, але її зовнішній вигляд, який ми бачимо очима сучасного молодого чоловіка, демонструє повний несмак та еkleктику.

Ну і, нарешті, якщо батьки Джейсона навіть не здогадуються про страждання свого сина від принижень і цькувань, то Маркус зовсім не приховує від Фіони свого становища, просить її втрутитися і допомогти вирішити проблему. Але, занурена в депресію, Фіона перестає чути свою дитину, перейматися її проблемами, не хоче

бачити, що відбувається з сином. Вона не стає на захист Маркуса, не занурюється в причини цькування, не відчуває його болю. Фіона не збирається вирішувати його проблеми навіть тоді, коли нападки на нього стають постійними і переходять усі межі. Вона радить синові, як і директор школи, триматися від кривдників подалі, а коли у Маркуса поцупили нові кросівки, відсилає його до директора самого розбиратися у складній ситуації, яка явно вимагає втручання дорослої людини. Отже, в обох романах батьки свідомо чи ні не стають на захист приниженої та ображеної дитини, яка потребує підтримки дорослої небайдужої людини.

Незважаючи на те, що вихід з травмуючої ситуації може бути різним, а іноді й фатальним, обидва автори пропонують оптимістичне вирішення цієї досить складної проблеми. Для подолання ситуації булінгу дитині потрібна близька людина, а краще доросла, яка захистить, допоможе, зарадить помилкам, – вважає Н. Хорнбі. У житті Маркуса такі люди з'являються. І одна з них – подружка-бунтарка Еллі, яка бере Маркуса під свою опіку, виводить його з ситуації повної самотності, ізоляваності, певним чином піднімає його авторитет у шкільній спільноті. Другий – молодий чоловік на ім'я Уїлл, стороння людина, яка поступово починає перейматися проблемами хлопчика, допомагає їх вирішувати, дозволяючи дитині бути дитиною, а не перетворюватися передчасно на дорослого. Саме за допомоги цих людей Маркус поступово виходить із важкої ситуації й впевнено крокує далі по життю.

Герою роману Д. Мітчелла Джейсону доводиться долати труднощі самотужки, що також можливо, як вважає автор. Доведений до межі, хлопчик псує новий дорогий гаджет свого кривдника, за що має тримати відповідь і бути покараний. Саме тоді Джейсон і розповідає в кабінеті директора про булінг, який терпів упродовж довгого часу. Посил автора чіткий і зрозумілий: булінг продовжується завдяки не тільки безкарності кривдників, але й покірності жертви, її хибному уявленню про поняття честі, власну слабкість та неповноцінність, небажання вважатися зрадником, якщо комусь про це розповість. Розриваючи пута своєї важкої таємниці, Джейсон рятує не тільки себе, а й велику кількість дітей, що так само потерпали від принижень кривдників, і не тільки не стає в очах оточуючих зрадником, а, навпаки, значно підвищує свій авторитет у шкільному колективі. Отже, припинити булінг, розкривши дорослим очі на те, що відбувається, – це не слабкість, а гідність, прояв сили.

Герої обох творів, пройшовши ситуацію булінгу, переживають посттравматичне зростання, вийшовши переможцями з травмуючих їх обставин. Але, незважаючи на те, що обидва автори роблять

фінали своїх творів оптимістичними, однією з головних їхніх цілей є привернути увагу дорослих до страшного явища сьогодення – булінгу – і зробити їх уважнішими до дітей, своїх і чужих.

Висновки з дослідження. Булінг – одна з найбільших проблем сьогодення, породжена міжособистісними відносинами в дитячому або підлітковому колективі. Незважаючи на державну підтримку антибулінгових програм, активне дослідження цього соціального явища науковцями різних галузей, воно важко піддається корекції та викоріненню, що і відображається в сучасних художніх творах, зокрема аналізованих у даній роботі.

Наслідки булінгу надзвичайно важкі: психологічна травма, безумовно, негативно впливає на формування особистості жертв цькування та приниження. Саме тому булінг залишається однією з провідних соціально-психологічних проблем сучасності та окремим напрямом наукових досліджень. Головним завданням боротьби з булінгом є розробка соціальних програм та правових механізмів, що сприяють запобіганню зазначеного явища, антигуманного за своєю природою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бронте Е. Буремний перевал. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1311> (дата звернення 25.08.2022).
2. Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=132> (дата звернення 25.08.2023).
3. Таратута С. Л. Образ дієгетичного наратора в романі Д. Мітчелла «Лужок Чорного лебедя». *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультимедіальному просторі: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції*. Вінниця. 2021. С. 146–149.
4. Child and adolescent therapy (Psychotherapy Handbooks) / edited by David A. Lane and Andrew Miller. USA: McGraw -Hill Education. 1993. 256 p.
5. Eron L., Huesmann R. The cross-national approach to research on aggression: measures and procedures. *Developmental Psychology*. 1984.
6. Hornby N. About a Boy. Penguin Random House. 2014. 288 p. URL: <https://avidreaders.ru/read-book/about-a-boy.html> (дата звернення 04.09.2023).
7. Huesmann L. R., Eron L. D. Childhood aggression and adult criminality. In J. McCord (Ed.), *Advances in Criminological Theory: Crime facts, fictions and theory* New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers. 1992. P. 137–156.
8. Mitchell D. Black Swan Green. URL: https://www.bookbrowse.com/excerpts/index.cfm/book_number/1777/black-swan-green (дата звернення 02.09.2023).
9. Olweus D. A Profile of Bullying at School. *Educational Leadership*. 2003. Vol 60. № 6. P. 12–17.
10. Roland E. Bullying: the Scandinavian research tradition. *Bullying in schools*. Lane D.A. Tattum D. 1989. P. 21–32. Stroke-on-Tent: Trentham.
11. Smith P. K., Pepler D., Rigby K. eds. *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Cambridge: Cambridge University Press. 2004.

12. Taratuta S., Melnyk T., Kozachyshyna O., Pradivlianna L. Coming of Age Novels in the Era of “New Sincerity”: Trauma and Personality Development of a Teenager (based on the novels “Black Swan Green” by D. Mitchell and “Time to Speak” by K. Klimovsky). *AD ALTA: JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. 2022. Volume 12, Issue 1, Special Issue XXVII. P. 72–76.